

Diskuse o židovské identitě

Úvaha nad knihou *Jewish identities in the New Europe* (Židovské identity v nové Evropě). Ed. Jonathan Weber. London, The Oxford centre for Hebrew and Jewish studies 1994.¹

Vendula Segerová

V Oxfordu se v roce 1992 konalo významné sympozium o proměnách židovské identity v Evropě moderní doby. Reagovalo na situaci společenského vývoje Evropy na počátku devadesátých let 20. století, kdy tento „starý“ kontinent přecházel do nové dimenze. Mnoho prezentovaných faktů v této době bylo nových. Také současná židovská situace potřebovala nová kritéria interpretace. Jaké otázky byly vysloveny? Zněly: Jak se v současné Evropě – východní i západní – v období padesáti let po holocaustu (šoa) – židé vnímají? Chápu se jako náboženská menšina, etnická skupina nebo jednoduše jako běžní členové většinových evropských kultur, ve kterých žijí? Jak pohlízejí na většinovou – nežidovskou – společnost, a jaký vztah mají k židům v ostatních evropských zemích? Do jaké míry je stát Izrael faktorem formujícím tyto vztahy?

Pozvaná skupina účastníků zahrnovala židovské i nežidovské vědce a židovské intelektuály. Většina z nich se věnovala problému současného židovského života a židovské identity řadu let, jsou to uznávaní odborníci ve svém oboru a mnoho z nich má významné postavení v mezinárodním vědeckém světě. Byli zde vědci ze západní Evropy, Izraele, Spojených států a také zástupci zemí bývalého komunistického bloku. Společně pokryli širokou škálu témat z různých pohledů. Mezi diskutovanými problémy převládala otázka budoucnosti židů v Evropě, otázka, co znamená „býti židem“ v zemích východní Evropy

(Rusko, Polsko, Maďarsko), otázka naděje a nejistoty náboženských směrů a otázka vývoje vztahů mezi židovstvím a křesťanstvím (hodnoceno ze židovského i křesťanského pohledu).

Během posledních staletí, od období židovské emancipace a osvícenství, začínají mezi židy žijícími převážně v Evropě pronikat otázky a pochybnosti týkající se židovské identity. V období masového přijetí názorů většinové evropské společnosti nahlíželi židé na svou identitu kriticky. Výsledkem byla masová asimilace a odmítnutí tradičních hodnot. Zároveň cítili potřebu zakládat novou vlastní identitu na nových skutečnostech (např. na sionismu, boji proti antisemitismu apod.).

Přežití židů jako identifikovatelné skupiny, ať už ve státě Izrael či v diaspoře, je založeno na starověkých židovských konceptech: ideji židovského národa; ideji židů jako národa, který má svůj vlastní osud, za který musí bojovat; ideji významu národního a duchovního dědictví předaného rodiči a tím i na tradici zakládajícího předka. Přitom je zcela přirozené, že díky přetváření identity, obzvláště v období velkých sociálních změn či během velkých časových vzdáleností, se současní židé odlišují způsobem života, kulturou a image od toho, jak žili jejich předkové. Fakt, že některé znaky identity jsou nerozeznatelné nebo zkreslené, neznamená, že základní identita přestala existovat v myšlení či představě – a to přesto, že mnoho vnějších znaků se během času

vyvíjí, mění a často upadá v zapomnění.

S identitou se zachází, jako kdyby reálně existovala. Ve skutečnosti je identita konstrukt, který je tvarován a formován lidmi. Identita si po staletí může zachovávat svoji podobu, nebo může být zcela překonstruována během jedné generace.

Ve studiu moderní židovské identity má zvláštní místo princip rozeznání a odlišení existence nebo neexistence skupiny lidmi stojícími mimo ni. Cílem symposia nebylo sledovat židovskou identitu specificky podle biblických linií. Intelektuální názor, který prolíná všemi přednáškami, spočívá v přesvědčení, že se židovská identita v současném světě rozdělila do mnoha židovských identit. Některé z nich skutečně jdou ve stopách spojených se vzdálenější minulostí, zatímco ostatní se přímo definují s přísně současnými záležitostmi. Židovská historie, jak jí rozumí většina dnešních židů, již není pevně spoutána se stálým přetvářením a přemodelováním starověké přesně definované vize. Někteří židé výše uvedené tvrzení neuznávají, pro ně nenastal žádný „skutečný“ důvod, proč by klasická definice nemohla být užívána k popisu a vysvětlení současnosti.

Kniha se snaží zachytit i jiný typ vytváření identity- židé se vidí zcela rozdílně v zrcadle vlastních zkušeností: jako občané zemí, ve kterých žijí, používají jejich jazyk, stejně jako politické, kulturní, umělecké hodnoty a historii. Jednotlivá vystoupení reflektují, jak židé vidí sami sebe a jak jsou definováni ostatními. Autoři své názory dokládají na realitě národních a místních evropských skupin, ve kterých sami žijí.

Židovská identita v současné Evropě představuje rozsáhlý komplex různých prostředí, politických, náboženských, kulturních, jazykových vlivů. Židovské

komunity existují v každé evropské zemi s malými výjimkami. Evropská židovská sociální a politická historie se velmi různí v různých zemích (osídlení, vypovídání, získání občanských práv) a před vznikem centralizovaných národních států dokonce i v různých městech. Evropské židovství je výjimečný komplex historie sociálních vztahů mezi židy a širším okolím, ve kterém žili. Je výsledkem dlouhé série přizpůsobení, která židé dělali po staletí ve svých ekonomických, politických, kulturních a jazykových rolích ve velmi širokém rozsahu rozdílných evropských společností. Evropští židé dneška nejsou pouze „židé“; jsou to také Francouzi, Maďaři, Španělé atd. Židovská identita Židů jinými slovy představuje pouze část toho, kým jsou – jejich židovská identita také spoluexistuje s jejich další národní, oblastní či místní identitou. Sociologicky řečeno, paradoxní je, že židé jsou pouze částečně židovští (E. Schweid), nebo jinými slovy, židé o sobě smýšlejí jako o židech v určitém kontextu a v jiném se považují za např. Vlámky či Švédy. Jedná se o duální formy identity.

K. Gebert a A. Kovács naznačili druhy krize identity prožívané v zemích střední a východní Evropy. Zde se lidé potýkají s technickými a osobními potížemi tvořenými složitou sítí sociálních vztahů ovládajících život běžného žida do dnešních dnů. Jedním z možných řešení takové krize současnosti byl návrat k určitým formám tradicionalismu. Takový krok učinila v posledních letech ovšem pouze poměrně malá skupina.

M. Beloff (kapitola 1) uvádí argumenty, že židovská identita byla vždy závislá na změně politických struktur a místních postojů jejich většinové společnosti. Velmi dobrý příklad podává Samuel Trigano, který popisuje nedávný vývoj

představ o židovské komunitě ve Francii. Identita této komunity musí být chápána v souvislostech vývoje širších politických modelů aplikovatelných ve Francii. Triganův příklad míří přímo k myšlence, že židovský život se skutečně vyvíjí zároveň s politickými strukturami zemí, ve kterých židé žijí. Podobný argument se objevuje i u Geoffreya Aldermanna o židech v Británii. Židé zde byli dlouho považováni za menšinovou náboženskou komunitu. S nástupem představy o Británii jako multikulturní společnosti vzrůstá tlak na přestylizování židů směrem k etnické skupině. Jak Aldermann uvádí, britští židé nejsou jednotní v přijetí nového etnického označení, ačkoli existují určité politické i finanční výhody (např. vládní podpora výchovy a vzdělávání etnických menšin žijících v zemi).

Zhroucení komunismu ve východní Evropě, rozpad Sovětského svazu do patnácti nezávislých republik, zboření berlínské zdi a znovusjednocení Německa, upevnění jednotného evropského trhu uvnitř Evropské unie – tyto události znamenaly počátkem devadesátých let minulého století kompletní změnu evropských politických a ekonomických struktur i kulturních skutečností. R. Wistrich reaguje na tuto situaci na příkladu SRN. Poukazuje na nárůst násilí a xenofobie v Německu, neonacisty skandující „Německo Němcům“ a milióny Němců, kteří odmítly multikulturní či multirasovou společnost. Co tedy charakterizuje „novou Evropu“? Je to pád komunismu spojený s novým prostorem pro nástup svobody a demokracie – vývoj, který by židé za normálních okolností asociovali s dobrými podmínkami pro svou bezpečnost a existenci? Nebo naopak výbuch nových národních a etnických konfliktů – vývoj, který by židé považovali za hrozbu antisemitismu – tedy

velmi špatné podmínky pro existenci.

D. Gutwein popisuje ideu sionismu založenou na konfliktním a antisemitickém prostředí Evropy a ideu fyzické separace židů v samostatném státě. Názor, že ne-židovský svět je v podstatě nepřátelský k židům, zůstává podstatnou součástí izraelsko-židovské identity. Ze židovského pohledu to byl holocaust, který zničil Evropu a má dodnes základní vliv na podobu evropského židovstva. Druhá světová válka znamenala brutální vraždu dvou třetin evropské židovské populace, zničení největších center židovského kulturního a náboženského života, znamenala tak konec Evropy jako hlavního domova židů ve světě. Současná podoba evropských komunit je ve většině případů tragickou cestou židů přeživších holocaust (šoa) a adaptujících se na podmínky společnosti po holocaustu.

Vývoj židovské populace v Evropě v druhé polovině dvacátého století, a tím i vývoj postojů evropských židů k sobě samým, poznamenaly migrační posuny emigrace i imigrace. Ovlivnění skutečností emigrací (převážně do Izraele a USA) a také imigrací (příchod židů ze severní Afriky do Francie počátkem šedesátých let) popisuje D. Schnapper. Důležitým mezníkem v letech 1990–1992 byla velká migrace židů z bývalého Sovětského Svazu do Izraele. S. DellaPergola ukazuje výjimečnou nestabilitu v evropských židovských demografických skutečnostech. Některé komunity vykazují stabilitu, některé nárůst následovaný dramatickým úbytkem. Avšak hlavním faktorem majícím v současné době největší vliv na stav židovské populace je holocaust, uzavírá S. DellaPergola.

Soubor statí ukazuje, že neexistuje jediný názor, jediná odpověď na povahu nové Evropy a židovského obyvatelstva

v ní. Někteří autoři vyjadřují obavy nad budoucností židů v Evropě: např. DellaPergola (stálý demografický úbytek židovské populace), Robert Wistrich (nový nárůst antisemitismu). Optimismus vyznačuje nový pohled na současný židovsko-křesťanský dialog směřující ke vstřícnosti a vzájemnému pochopení. Shodný je i názor na stálý vliv holocaustu na současné evropské myšlení.

Povaha sociální identity židů je založena na prolínání jak nových vnějších událostí a procesů, tak smyslu loajálnosti ke zděděné kultuře a tradicím. Identita představuje (pro jedince i pro komunitu) propojení nového se starým, rovnováhu mezi vnímáním a tlaky, přeformováváním předané tradice se současnými kulturními hodnotami. Existuje celá škála hodnot pro formování identity (Norman Salomon kapitola 5): rodinná historie, židovská historie, národní identita, evropská kultura, morální a etické hodnoty, holocaust, Izrael, postoj ke křesťanství, postavení menšin a další vnější faktory (např. reálný či domnělý antisemitismus). Židé mají v podstatě značný rozsah možností pro budování své identity. Nemusí se identifikovat s jedinou danou sociální identitou nebo jediným daným postojem k tomu, kým jsou; mohou přecházet z jedné do druhé identity podle situace či osobního rozhodnutí (např. přihlášení se k židovské identitě pouze při rituálech přechodu do jiných životních fází).

Moderní židovská identita podle Jonathana Webera

Již od svého původu v době biblického starověku židovská identita oscilovala mezi dvěma protichůdnými předpoklady. Na jedné straně vírou v jednotu a kontinuitu židovského národa a na druhé straně vědomím existence značné etno-

grafické odlišnosti jednotlivých židovských komunit žijících v diaspoře. Existoval zde souběžně sebestředný pocit, že jedinou skutečnou židovskou identitu představuje a reprodukuje židovská komunita vlastní vesnice či města. Naproti tomu existovalo vědomí, že je mnoho dalších židovských komunit, a to i ve velmi vzdálených zemích. Povaha židovské identity byla dále řízena židovskou představou okolního světa, která měla také dvě strany: 1) ne-židovský svět, jehož zvyklosti a normy nebyly (alespoň teoreticky) k napodobování a 2) svět ostatních židů, jejichž zvyky byly odlišné a proto také nevhodné k napodobování. Toto chápání okolního světa přetrvávalo v židovské společnosti dodnes. Ve skutečnosti měli židé tendenci „vypůjčovat si“ z obou světů. Zatímco v minulosti tak činili většinou bez vědomého rozhodnutí, dnes existuje silnější vědomí globální „židovské vesnice“, která je vnitřně velmi rozlišená a současně hluboce asimilovaná s většinou společností. Během židovské historie docházelo podle J. Webera k neustálým změnám „kulturních hranic“, díky migraci či perzekuování, ale vědomí vnějšího světa, kdekoli a jakkoli byl definován, zůstalo integrující složkou v definování židů kdo jsou a kdo nejsou.

Současně s vědomím víry v jeden národ byla židovská identita v různých dobách rozdělena v praxi podle okolností. Před sto lety byly židovské identity obvykle rozděleny dvěma způsoby. Jeden typ identity byl geografický, odvozen buď od země, ve kteréž Židé v dané době žili (většinou ve střední a východní Evropě), nebo od země jejich původu a způsobu chování. Například Yekkim (němečtí židé), Pollanim (poľští židé), Sefardim (španělský původ) atd. Další typ identity byl založen na typech ideologie, vnější image

a kulturního praktikování. Počátkem 20. století se přidávají v Evropě další typy identit, především narůstající rozdíl mezi náboženskými a sekulárními židy, existují sionisté, po holocaustu – ti, kteří přežili holocaust. Po založení státu Izrael v roce 1948 se zlomově odlišila identita občanů státu Izrael a identita židů žijících v diaspoře. Všechny tyto odlišnosti jsou nekonečně rozdělené, mají malé či větší nuance; existují různé ideologické směry chasidů a různé politické směry sionistů a různé koncepty náboženského žida. Podstatné je, že tyto nové identity částečně vytlačily starší vlivem mnoha dalších okolností. Rozdíl mezi chasidim a mitnagdim vedl například k prospěchu nové kategorie charedim (velmi přísní ortodoxní židé) – především díky jejich sdílené opozici vůči sekulárním reformním židům. Geografické identity 19. století v Evropě a v USA ve velké míře zanikly – především díky migraci do západní Evropy a USA a také kvůli holocaustu.

Jinými slovy kritéria, kterými židé sami sebe identifikují – tedy co identifikují jako nejdůležitější sociální fakt sami o sobě – zahrnují velmi široké spektrum a během času se mění.

Rozpad tradičních židovských identit

V úvodu můžeme ukázat několik zřejmých důvodů tohoto rozpadu tradičních židovských identit: masová migrace, obrovské úbytky populace (holocaust a asimilace), nárůst sionismu, založení státu Izrael. Prvotním podnětem tohoto procesu byl odklon od chápání židovské identity jako tradičně náboženské. Svůj vliv měla i sociální a politická emancipace evropských židů a spolu s tím okolnost, že definování židovské identity sekulárními kulturními znaky bylo akceptováno mnoha židy jako součást

jejich vlastního systému sebeidentifikování. Judaismus začal být chápán jako „náboženství“ – soukromá věc jednotlivce a tedy oddělitelná od židovské etnicity či menšinové identity. Členství v židovské komunitě se stalo dobrovolným aktem jednotlivců spíše než diktovalo státem zvenčí jako dosud. Moderní synagoga se tak stala spíše centrem komunity než budovou určenou výhradně modlitbě či studiu. Vznikl tak nový rozsah formulování skupinové identity – ve skutečnosti je nyní možné i pro žida ateistu být aktivně identifikován se židovskou kulturou či židovským životem komunity, zahrnujícím náboženské oslavy. Navíc židé nevidí nic neobvyklého na účasti při takových oslavách, ač jsou sami nevěřící.

Dnešní židovská společnost je tedy v porovnání se situací před sto či více lety značně nerozlišitelná. Můžeme říci, že změna v očekávaných formách chování a zároveň změna v definování přišla přes celou šíři západoevropské diaspory ve dvou rovinách a ve dvou protichůdných směrech zároveň. Vývoj toho, co zvenku nazývali jako náboženskou komunitu, spoluexistuje s vnitřním trendem k tomu, co je obvykle nazýváno židovskou etnicitou, která znamená odklon od víry a náboženského praktikování jako základně definujícího rysu. Náboženství se stalo fasádou komunity, zatímco její vnitřní aktivity směřovaly jinam.

Další forma identity se týká přirozeného přejímání identit většinových společností, ve kterých židé žijí. Jinými slovy začali být Angličany, Francouzi, Poláky, Maďary; ať se tak stalo dobrovolně či nedobrovolně, pasivně či ideologicky. Židovství je tedy z globálního pohledu dnes dobrovolným aktem sebeidentifikace, zatímco loyality k většinovému

národu je dána. Tradičně byla situace přesně opačná – židovství bylo dané, zatímco příslušnost k většinovému národu bylo dobrovolným aktem sebeidentifikace. Hovoříme o období přechodu z jednoho systému do druhého – vznikají tedy otázky krize identity, a mnoho dalších otázek typu: Kdo je žid, co je židovská komunita, co je židovská identita? Proces židovské sebestmodernizace (či asimilace) se nestal najednou, ne v jedné zemi. Ve skutečnosti šlo o celou řadu skutečností kulturní adaptace a přizpůsobování, přičemž každá z nich zanechala stopy na dnešních skutečnostech.

Cílem konference a také knihy je dokumentovat rozmanitost současného židovského života v Evropě. Nesmíme přitom zapomenout, že ve světovém měřítku a pohledem mnoha neevropských židů je židovství v Evropě provinční v porovnání s hlavními současnými centry v Izraeli a ve Spojených státech amerických. Význam evropského židovství nevychází hlavní měrou ze současnosti, ale těží především z období před druhou světovou válkou, kdy bylo v Evropě jak demografické, tak kulturní centrum aškenázkých židů.

Poznámka:

- ¹ Jonathan Weber je nástupcem Franka Greena v židovských sociálních studiích v Oxfordském centru pro Hebrejská a judaistická studia. Přednáší sociální antropologii v Hebrejském centru na univerzitě v Oxfordu. Kniha je základní pomůckou a průvodcem pro každého, kdo se chce orientovat v současné situaci židů v Evropě. Je rozdělena do sedmi částí a dvaceti čtyř kapitol. *První část* s názvem „Měníci se Evropa“ má dvě kapitoly: *Evropští Židé v období nového „stělování národů“* (autor Max Beloff) s. 35 *Měníci se židovská identita v Evropě a důsledky pro Izrael* (Eliezer Schweid) s. 42 *Druhá část* s názvem „Demografická a sociologická zamyšlení“ má tři kapitoly: *Přehled demografických trendů v evropském židovství* (Sergio DellaPergola) s. 57 *Moderní židovská identita* (Jonathan Weber) s. 74 *Judaismus v nové Evropě: Objev nebo výmysl?* (Norman Salomon) s. 86 *Třetí část* s názvem „Naděje a nejistoty náboženských trendů“ má tři kapitoly: *Židovský Žid a západní kultura: klamná předpověď konce století* (Norman Lamm) s. 101 *Od integrování přes přežití k pokračování; Třetí velká éra moderního židovství* (Jonathan Sacks) s. 107 *Úloha rabína v nové Evropě* (Jonathan Magonet) s. 117 *Čtvrtá část* s názvem „Židovské komunity v bývalých komunistických státech“ má čtyři kapitoly: *Židovská identita a židovské komunity v bývalém Sovětském Svazu* (Mikhail A. Chilenov) s. 127 *Konstruování nové identity v bývalém Sovětském Svazu: Výzva pro Židy* (Igor Krupnik) s. 139 *Změny židovské identity v současném Maďarsku* (András Kovács) s. 150 *Židovská identita v Polsku: nová, stará a imaginární* (Konstanty Gebert) s. 161 *Pátá část* s názvem „Židovské komunity v západní Evropě“ má pět kapitol *Izraelité a Židé: Nová židovská identita ve Francii* (Dominique Schnapper) s. 171 *Představa „židovské komunity“ ve Francii: zvláštní případ židovské identity* (Samuel Trigano) s. 179 *Britští Židé: Náboženská komunita nebo etnická menšina* (Geoffrey Aldermann) s. 189 *Náboženské praktikování a židovská identita na příkladu londýnských Židů* (Stehen H. Miller) s. 193 *Židovská identita v Německu nové Evropy* (Julius Carlebach) s. 205 *Šestá část* s názvem „Přehodnocení vztahů mezi náboženstvími ve světě po holocaustu“ má pět kapitol:

- Nebezpečí antisemitismu v nové Evropě (Robert S. Wistrich) s. 219
Holokaust jako faktor v současném židovském vědomí (Evyatar Friesel) s.228
Vliv Osvětlení a Vatikánu II. Na křesťanské vnímání židovské identity (Elizabeth Maxwell) s.235
Nový katolicko-židovský vztah pro Evropu (Pier Francesco Fumagalli) s. 246
Možné důsledky New Age pro židovský národ (Margaret Brearley) s. 255
Sedmá část s názvem „Židovská Evropa nahližena zvnějšku“ má dvě kapitoly:
Nová Evropa a dilema sionismu (Daniel Gutwein) s. 275
Židovská obnova v nové Evropě: Americko-židovská perspektiva (David Winter) s. 283